

Somut Olmayan Kültürel Miras Konulu Çalışmalar Üzerine Bir Dikkat

A Note on Studies Focused on Intangible Cultural Heritage

İbrahim ÇEKİÇ

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi

Anahtar sözcükler:

Kültür, Somut olmayan kültürel miras, Turizm.

Key words:

Culture, Intangible cultural heritage, Tourism.

ÖZ

Somut olmayan kültürel miras, günümüzde farklı disiplinlere mensup birçok araştırmacının dikkatini çeken bir kavramdır. Kavramın bariz özelliklerinden biri ise karmaşık bir yapıya sahip olması, yani bünyesinde nüanslar barındırmasıdır. Söz konusu nüansların yeterince irdelenmemesi, somut olmayan kültürel miras konulu bazı çalışmaların maksadından uzaklaşmasına, farklı mecralara kaymasına neden olmaktadır. Turizm alan-yazını için de geçerli olan bu durum, aynı zamanda başlık-içerik uyumsuzluğu, yöntem eksikliği, iddialı öneriler gibi hataları da beraberinde getirmektedir.

ABSTRACT

"Intangible cultural heritage is a concept that attracts the attention of many researchers from different disciplines today. One of the obvious features of the concept is that it has a complex structure, that is, it contains nuances. Failure to sufficiently examine these nuances causes some studies on intangible cultural heritage to stray from their purpose and to shift to different channels. This situation, which is also valid for tourism literature, also brings with it errors such as title-content incompatibility, lack of method, and ambitious suggestions.

Bilindiği üzere kültürel miras, günümüzde farklı disiplinler tarafından çeşitli yönleri ile ele alınan popüler bir kavram haline geldi. Kültürün yapısal dinamiklerindeki bazı nüanslar (şekil ve içerik özellikleri), süreç içerisinde bir takım yeni terimlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Maddi kültür, manevi kültür, somut kültür, soyut kültür ve nihayetinde somut olmayan kültür / kültürel miras söz konusu terimlerden bazıları.

Çalışma alanım gereği uzun yıllardır halkbilim ve turizm dergilerinde yayınlanan makaleleri ve ulusal/uluslararası yayınevleri tarafından basılan kitapları inceliyor; özellikle kültürel çalışmaları konu alan yayınları takip ediyorum. Bu bağlamda hakemliğini yapmış olduğum kültürel miras konulu çok sayıda çalışma olduğunu belirtmek isterim. Aynı zamanda dil editörlüğünü yaptığım bazı dergilere gönderilen makalelerde de kültürel mirasın (özellikle somut olmayan kültürel miras kavramının) sıklıkla ele alındığını

görmekteyim. Yaptığım incelemeler neticesinde vardığım sonuç ise somut olmayan kültürel miras ile ilgili bir kavram karmaşasının oluşu. Yani kültürün bahsi geçen dinamiklerinin (şekil ve içerik özellikleri) neyi ifade ettiği ya da etmediği. Kültürü amiyane tabirle toplumların ya da toplulukların geçmişten günümüze üretmiş oldukları unsurların bütünü şeklinde ifade etmek mümkündür. Kapsamı oldukça geniş olan bu tanımımda geçen unsurların bütünü ifadesi daha ziyade fiziki birikimi, yani duyu organları ile algılanabilen kültürel öğeleri zihinlerde çağrıştırsa bile, maddi kültür etrafında şekillenen sosyal algılara ve pratiklere de atıfta bulunmaktadır. Söz konusu sosyal algı ve pratikler ise kültürün somut olmayan yönünü oluşturmaktadır.

Somut Olmayan Kültürel Miras kavramını UNESCO; "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir

parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar” olarak tanımlanmaktadır. Tanım şekil ve içerik bakımından incelendiğinde, bir unsurun somut olmayan kültürel miras listesine dâhil edilebilmesi için gerekli kriterlerin neler olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Fakat söz konusu tanımın araştırmacılar tarafından tam olarak irdelenmeyişi, somut olmayan kültürel mirası konu edinen bazı çalışmaları maksadından uzaklaştırmakta; farklı mecralara kaydırmaktadır. Bu duruma turizm alanyazınındaki bazı çalışmalarda da rastlamak mümkündür. Maddi kültür öğelerinin (araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar vs.), tanımda yer alan “toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler” ifadesi ile yeterince ilişkilendirilemeyişi problemi temel nedenlerinden biri olarak değerlendirmekteyim. Bir başka ifade ile bazı araştırmacıların maddi kültür unsurlarının, somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı ya da destekleyicisi olduğunu göz ardı etmesinin ve kavramlar arasındaki dolaylı etkileşiminin varlığını vurgulayamayışının, nitelik sorununu gündeme getirdiğini düşünmekteyim.

Türkiye’nin 2023 yılı itibarıyla somut olmayan kültürel miras listesinde otuz unsur bulunmaktadır. Söz konusu unsurlardan ikisi üzerinden bir değerlendirme yaparak somut olmayan kültürel miras kavramını daha görünür hale getirmek istiyorum. Bu unsurlardan ilki Tören Keşkeği geleneği. İkincisi ise Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı. 2011 yılında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi’ne kaydedilen Tören Keşkeği Geleneği merkezinde, dövülmüş buğday ve etin özel yöntemlerle pişirilerek servis edilen bir yemeği barındıran sosyal bir pratiktir. Bu pratikte keşkek tarihsel süreç içinde fiziki bir varlık olmaktan çıkmış; toplumun duygu, düşünce, istek ve hayalleri ile bilgi ve becerilerini bünyesinde barındıran metaforik bir öge haline gelmiştir. Düğün ve bayramlar başta olmak üzere çok sayıda sosyal organizasyonla özdeşleşen bu yemek, etrafında şekillenen onlarca sosyal algıyı ve pratiği de bünyesinde barındırmaktadır.

Keşkek yapımında kullanılan malzemelerden tutun, pişirim sürecinin tüm aşamalarında karşımıza çıkan algı ve pratikler, bu yemeği adeta kültürel kodlarımızın bir taşıyıcısı haline getirmiştir.

2014 yılında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi’ne kaydedilen ebru, renkli boyalarla suya verilen desenin kâğıda aktarılmasıyla yapılan bir süsleme sanatıdır. İlk bakışta fiziksel yapısı ile dikkat çeken bu sanat, usta çırak ilişkisiyle şekillenmektedir. Yaş, cinsiyet ya da etnik köken ayrımı olmaksızın sürdürülen bu gelenek, kadınların desteklenmesinde ve toplumsal ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu’nun da belirttiği gibi, ebru sanatının kolektifliği, dostane sohbet aracılığıyla diyalog kurmayı teşvik etmekte; sosyal bağları pekiştirmekte, bireyler ve topluluklar arasındaki ilişkileri güçlendirmekte, milli hislerin aktarılmasına aracılık etmektedir. Dolayısıyla ebru sanatı, fiziki varlığından evrilerek ortak bir bellek yaratmaktadır.

Bu bağlamda somut olmayan kültürel mirası konu alan çalışmaların, maddi kültür unsurları ile toplulukların sosyal, duygusal ve kültürel kodlarını ilişkilendirilebilen; aynı zamanda bunlara simgesel anlamlar yükleyebilen bir yapıya sahip olması gerektiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Yaptığım okumalarda turizm alanyazınında yer alan somut olmayan kültürel miras temelli bazı çalışmaların, bahsi geçen yapıyı yeterince irdelenmeden kurgulandığını, dolayısıyla yayının niteliğini düşüren bazı hatalara düştüğünü görmekteyim. Tespit ettiğim hatalardan sadece üçünü sıralamak istiyorum.

Başlık ve İçerik Uyumsuzluğu: Başlıklarında somut olmayan kültürel miras ifadesi yer alan bazı çalışmalarda ele alınan unsurların daha ziyade fiziki yönüne odaklanması. Bulgularda, fiziki yönüne odaklanılan maddi kültür unsurunun etrafında oluşan sosyal algıya ve pratiklere yer verilmemesi... Bu durum araştırmanın tutarlılığı ile ilgili şüphelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Yöntem: Somut olmayan kültürel miras konulu çalışmaların alanyazın taraması ve kısıtlı nitel yöntemler baz alınarak kurgulanması... Bu

tür çalışmalarda saha çalışması, etnografik yaklaşımlar ve gözlem gibi temel yöntemler kullanılmaktadır. Özellikle saha çalışmalarında, elde edilen veriler tekrara düşene kadar derinlemesine mülakat yapılması, sağlıklı sonuçların ortaya konulması için oldukça elzemdir.

İddialı Öneriler: Çalışmalarda odaklanılan kültürel unsurun yeterli kanıtlar sunulmadan, İnsanın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne eklenmesine yönelik teklifler... Yöntemle ilgili görüşlerimde belirttiğim gibi, yeterince saha çalışması yapılmadan bu tür önerilerden kaçınılması, çalışmayı daha güvenilir kılacaktır. Nihayetinde bir unsurun somut olmayan kültürel miras listesine girebilmesi için bazı kriterler mevcuttur. Bu kriterlerin sağlanıp sağlanamadığı ise, disiplinler arası bir bakış açısıyla gerçek-

leştirilen, gerektiğinde başka milletlerle iş birliği ile şekillendirilen uzun ve meşakkatli bir sürecin sonunda belirlenmektedir.

Bu bağlamda çalışmalarında somut olmayan kültürel miras konusunu ele alacak araştırmacıların, disiplinler arası bir yaklaşımla yola çıkmalarının, özellikle halkbilim alanında uzmanlaşmış akademisyenlerin bilgi, birikim, tecrübe ve yeteneklerini göz ardı etmemelerinin, olası hataları bertaraf etme noktasında fayda sağlayacağını ifade etmek isterim.

İbrahim ÇEKİÇ

**Doç. Dr., Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, 27260 Şahinbey/Gaziantep.*

E-posta: ibrahim.cekic@gibtu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7375-1866

İbrahim ÇEKİÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'nden mezun oldu (2000). Yüksek lisans derecesini Gaziantep Üniversitesi'nde, Gastronomi ve Mutfak Sanatları dalından (2015), doktora derecesini de Gazi Üniversitesi'nde Gastronomi ve Mutfak Sanatları dalından aldı (2021). Milli Eğitim Bakanlığı'nda uzun yıllar çalıştı. Kilis Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Meslek Okulu'nda 2019-2021 yılları arasında öğretim görevlisi olarak hizmet verdi. 2021 yılında Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü'ne öğretim üyesi olarak atandı.